

ПОЕТЕСАТА МАГДА ПЕТКАНОВА

ИРЕН ИВАНЧЕВА

Към поетическото творчество на Магда Петканова литературната критика е по-несправедлива, отколкото към драматургията ѝ. Два факта подкрепят това впечатление — броят на издадените критически отзиви и степента на осмисляне на двете страни от творчеството на писателката. Досега цялостно изследване, занимаващо се с поезията на Петканова, не се е появило.

Но още през 1934 г. по повод излизането на сб. „Изгубен камък“ (1933) с рецензии в печата излизат Г. Крънзов, А. Радев, П. Спасов, П. Горянски и др. През 1936 г. в сборника „Вдъхновени жени“ на П. Горянски присъства кратък очерк за Магда Петканова, където авторът успява да вникне в много черти от поетическия портрет на Петканова, но не оценява правилно „Македонски песни“ и зараждащия се в „Изгубен камък“ граждански патос на поетесата.

Третата стихосбирка на М. Петканова „Кавали свирят“ (1939) с рецензии посрещат Ю. Казаска, Ст. Божков, П. Пенев, Д. Стоевски, Г. Цанев. Г. Цанев най-правилно намира ключа към тази поезия. На страниците на редактираното от него списание „Изкуство и критика“ през 1940 г. излиза рецензията му за „Кавали свирят“. Проникновеният изследовател улавя тенденциите в последната стихосбирка в съпоставка с предишното творчество на Петканова, отбелязва прехода от един тип поетика в „Изгубен камък“ към друг в „Кавали свирят“.

През 1947 г. Бистра Цветкова включва няколко стихотворения на поетесата при илюстриране на застъпената по различен начин славянска тема в творчеството на наши поетеси. Това е статията „Славянски мотиви в творчеството на Дора Габе, Елисавета Багряна, Магда Петканова и Бленика“, публикувана в сп. „Славяни“. Разглеждането на творбите на Петканова в такъв аспект не е станало без известно насилие над тяхната художествена тъкан.

От този момент нататък поезията на Петканова става обект на критиката по повод годишнини на писателката. Представителни за такъв тип подход са изявите на Христо Дудевски в сп. Септември, 1960, кн. 8, на Георги Константинов в книгата му „Моето поколение в литературата“, 1970, на Вихрен Чернокожев в сп. Библиотекар, 1975, на Стоян Стаев в сборника с портрети „Литературни възгледи“, 1982.

Неголемият брой на изявите на нашата критика за поезията на Петканова се съчетава в повечето от случаите с информативно и бегло разглеждане на творбите ѝ, като всеки от цитираните автори дава по някоя и друга вярна характеристика за поетесата. Най-задълбочен засега остава прочитът на Стоян Стаев, а най-адекватен на поетическата природа на Петканова — прочитът на Георги Цанев.

Репрезентативното начало ще бъде водещо в настоящата статия, макар че желаната цел е да се покаже поетическото развитие на Петканова, като се проследят четирите основни стихосбирки на поетесата — „Македонски песни“ (1927),

„Изгубен камък“ (1933), „Кавали свирят“ (1939) „Стихотворения“ (1958), също и някои творби от архива на писателката. Ако така систематизираният материал послужи при бъдещото изучаване на поезията на Магда Петканова, а също и на поезията на 20-те 30-те и 40-те години, задачата ни ще бъде изпълнена.

„Македонски песни“ се появяват през 1927 г., издадени от литературната задруга „Хиперион“ с името Магда Минева на корицата. До този момент поетесата печата стихове във в. „Неделно утро“ (за първи път през 1923 г.), сътрудничи на „Вестник на жената“, Демократичен преглед“, „Изкуство и критика“. Преди да бъдат събрани в книга, стихотворенията от „Македонски песни“ излизат на страниците на „Вестник на жената“.

При избора на заглавието на дебютната стихосбирка на поетесата играят роля исторически, автобиографични и естетически моменти. Георги Константинов обяснява историческия момент на появата на сборника — времето след Първата световна война, когато от България са откъснати Македония и Тракия. В този случай заглавието се възприема като отреагираната болка на писателката по изгубените български земи. За автобиографичните и естетически моменти става дума в едно изказване на Петканова: „Македония е била винаги у нас, в къщи — с обичаи и обреди и най-вече с песните си, които дядо пеше с голямо вълнение и дарба. Насетне, в София, личната ми съдба се свърза с някои македонски революционери. И македонските песни останаха в мен като най-силна представа за драматизъм. При нашенските, тракийски песни се отморявам, съсредоточавам се за размисъл. . . А македонските песни ме държат винаги тревожна, че нечия голяма болка е останала нечута, че нечия съдба трябва да се реши през драматизма на много конфликти.“

Художествената концепция на Петканова в сборника се опира именно на драматизма и на боравенето с фолклорен тип поетика. Сцеплението на тези два елемента изгражда облика на „Македонски песни“ с характерното за поетесата тук синтетично художествено тълкуване на света. В поетиката на стихосбирката и особено при първия ѝ цикъл „Гурбетчийски песни“ няма да открием тъък анализ на лирическата теза, а отказ от елементите на размисъл и разсъждение, за да се навлезе направо в същината на лирическия конфликт чрез сблъсък на гледната точка на лирическата героиня с гледната точка на другите (любимия, света).

Ст. Стаев в очерка си за Петканова вярно е предал тематичния облик на стихосбирката: „Те („Македонски песни“) поставят началото на един тематично обогатяван през годините идейно-емоционален кръг, в центъра на който стоят тези, които цял живот ще бъдат неизменни образи в творчеството ѝ: майки и сестри, неомъжени селянки, чакащи своите съпрузи невести. . .“¹

Настроението на двадесетте песни от цикъла „Гурбетчийски песни“ е силно, със специфична социално-патриотична обогареност. Но социалната и патриотичната струя тук съществуват с висока степен на обобщеност на лирическото събитие, с общочовешкото му звучене. Основна характеристика на първия цикъл на сборника представя многолико изграденият образ на лирическата героиня. Многоликостта се постига в рамките на цялото чрез няколко сюжетообособени групи.

Първата група обхваща 1-ва, 2-ра, 3-а, 4-а, 5-а и 7 песен (това са означения, направени от поетесата в първото издание на „Македонски песни“, 1927). Техният сюжет (има се пред вид спецификата на лирическия сюжет, за която говори Ю. М. Лотман в „Анализ поэтического текста“) се занимава с любовните отношения между младото момиче и неговия любим — „харамия“. Любимият може да носи различни имена (Дойчин, Богдан), но от това същността на образа не се изменя. В първото стихотворение е разработен мотивът за жалба по любимия

¹ Ст. Стаев. Литературни вълнения. Пловдив, 1982.

чрез характерния за народната песен образен паралелизъм, твърде обикнат от Магда Петканова:

Гледай, черна мъгла навън е приседнала,
без време, без сгода —
тя е моята мъка на сърце ми легнала,
по Дойчин войвода.

Не са случайни символите на мъглата в първия, а във втория куплет на дъждовете, „паднали нечакани“. Чрез употребата им творбата недвусмислено посочва страданията и безпомощността на младата жена в един свят, където право на действие имат мъжете. С това лирическото внушение на песента не се изчерпва — мъката е мъка по Дойчин войвода, а жалбите са „жалби по юнака“. Ключови думи, които подчертават изключителността на избраника, компенсират отсъствието му, като го обясняват с един начин на живот, изключващ обикновеното, повседневното и го правят достоен за чувствата на лирическата героиня.

„Ако зажалиш нявга за драмска ракия“ е стихотворение, реализирано като скрит диалог с любимия. Участниците в драмата са същите — обичащата девойка и отсъстващият любим. Лирическата героиня, водена от своето чувство, бърза да предложи на любимия си всички неща, от които е бил лишен — човешкото общуване, любовта, опиянението от живота. . . Следващата творба (трета песен) представя друг момент от битието на лирическата героиня — очакването на женитбата, но и в този мотив е вътъкан характерният за поезията на Петканова скептицизъм (финалните стихове). Създаденото тук настроение естествено се прелива в трагичното звучене на четвърта песен, където присъствува познатото от народната песен сцепление на мотива за женитбата с мотива за смъртта. Оригинално в стихотворението е вилитането, редуването на две гледни точки — на „бъдещия“ жених (в същност обречен на смърт харамия) и на нещастната невеста, с чиято гледна точка започва „песента“:

Три печи хляб бях изпекла,
нова премяна — облякла.
До трети петли те чаках,
но черен хабер дочаках. . .

А гледната точка на заловения от „душмани“ харамия е предадена с баладичната условност на послание до любимата. Лаконичността му създава атмосфера на горд трагизъм. Голямата идея на творбата е, че ако мъжът умира мъжествено, като герой, жената също издържа на изпитанието, посрещайки удара на съдбата с цялата сила на душата си. В подкрепа на подобно тълкуване говори и пета песен от условно отделената сюжетна група. Тя е обръщение на девойка, обикнала харамия, към майка си. На майчиното озлобление лирическата героиня противопоставя чувството си, а във финала на творбата тържествуват голямата вяроост и моралната устойчивост на женската душевност:

Ти го кълнеш куршум да го стигне,
и се радваш на нощите тъмни,
аз пък знам, че щом хабер достигне,
няма да дочакам да се съмне.

Последното стихотворение от сюжетната група отново акцентува върху идеята, че смелата и горда жена не може да обича друг мъж освен достойния за любовта ѝ. В първите два куплета на творбата са обрисувани „претендентите“ за любовта на лирическата героиня:

Златан бил златна ябълка,
за мен със злато наддава.

В края на всеки куплет се изразява пряко отношението на героинята към „претендента“. Красноречиво е развенчан образът на богаташа, който се домогва чрез богатството си към любовта, а във втория куплет — отречен „вертеровски“ тип влюбен — Младен. Причината за отхвърлянето на Златан и Младен обяснява третият куплет, който има за цел да им противопостави образа на войводата Богдан. Той олицетворява идеала на лирическата героиня, защото притежава нещо повече от златото на богаташа и отчаянието на Младен — своя голяма цел — свободата.

В цикъла „Гурбетчийски песни“ има няколко стихотворения, в които лирически герой и носител на любовното чувство е момъкът. Те са обозначени като 6-а, 8-а, 9-а и 12 песен. Шеста и осма песен представят радостта, опиянението от любовта и светлия патос на чувството, а девета песен рисува трагичната раздвоеност между дълга и любовта. Тя предава срещата на обичащите се млади — те трябва да се разделят преди разсъмване, — в Пирин войводата го чака дружината му. Нейно продължение се явява последното стихотворение от тази група, което визира поетически сбогуването на момъка с любимата му Яна, скръбта му по неповторимото очарование на девойката. В същото време тази творба е наситена с ясно очертан социален подтекст.

Три песни (13-а, 10-а и 15-а) с общността на тематиката си изграждат трета сюжетна група. Тя се занимава отново с любовните чувства и кошмизи на девойката, но обектът на нейните чувства тук е лишен от онази осезаемост и конкретност, която беше присъща на образа на харамията от първа сюжетна група. Следваща тематична група обособяват две песни, адресирани към майката (16-а и 17-а). В художествената тъкан на първата от тях е проведена идеята за неизменността на женската участ на основата на идентификацията на съдбата на майката с лирическия говорител на творбата — нейната дъщеря. Идентификацията включва повтарящите се роли на страдаща майка, очакваща съпруга и нелюбима снаха.

Последните три стихотворения от цикъла „Гурбетчийски песни“ образуват последна, пета сюжетно-тематична група. Тяхната тематика пряко разработва наименованието на цикъла — гурбетчийски песни. Изградени са като обръщение към отсъстващия съпруг и изплакване на ориста на изоставената да се справя сама с живота жена. И в осемнадесета и в двадесета песен присъствува мотивът за зачернената младост, докато деветнадесета песен е израз на плахата надежда, че любимият ще се завърне:

Свещи ти запалих пред трона небесен,
поклони направих дор до девет пъти,
та дано се върнеш жив и здрав наесен —
и дано на тебе лек да ти е пътя.

Двадесета песен е със силно развит сюжетообединяващ център, който в рамките на четирите куплета успява да обхване живота на лирическата героиня, изпълнен с несгоди („дете“, „зла свекърва“), работа („от стан не излизам вече със недели“), очаквания.

Към сюжетно-тематичния кръг на гурбетчийските песни се доближава и единадесета песен, която предава сестринската мъка на лирическата героиня за намерения смъртта си на гурбет нейн брат. Издържана в тона на оплаквачките, песента носи ясно изразено драматично начало.

Разглеждането на обособените по този начин тематични и сюжетни групи открии разноликостта на лирическата героиня в първия цикъл на сборника „Македонски песни“ — майка, любима, дъщеря, обичана от мъжа съпруга. Разноликостта на лирическата героиня обуславя и вариантноста на иначе единната тематика за цикъла, а различните гледни точки в отделните сюжетно-тематични групи спомагат за създаването на драматизъм. В „Гурбетчийски песни“ присъству-

ват някъде изведени направо, а другаде подтекстово социално-патриотични мотиви. Образите на харамиите, воеводите, недоволните от тежкия живот жени говорят в подкрепа на това.

Творбите, включени в първия цикъл на сборника „Македонски песни“, са изградени изцяло с фолклорна стилистика, докато в следващите си поетически прояви М. Петканова преодолява поетиката на фолклора, макар че отделни образи, думи, реминисценции остават да ни напомнят за нея. Очевидно в случая (имат се пред вид „Гурбетчийски песни“) е влиянието, което авторката търпи от литературния и историческия контекст. 1927 година е. Времето след Първата световна война и Септемврийското антифашистко въстание. Времето, когато се появяват „Икониге спят“ (1922) на Гео Милев, „Жертвени клади“ на Асен Разцветников, „Пролетен вятър“ на Никола Фурнаджиев, „Вечната и святата“ (1927) на Багряна, чийто цикъл „Старонародни образи“ борави с фолклорни мотиви.

Вероятно причините, които Иван Сарандев посочва като определящи за повишения интерес към възможностите на фолклора за литературни цели сред българските творци в статията си „Фолклорът и поезията на Гео Милев, Разцветников, Фурнаджиев и Багряна“², могат да бъдат отнесени и към „Македонски песни“ на Петканова. Тези причини Сарандев намира в стремежа на българския писател да запази духовното си равновесие след катастрофалните политически събития във вътрешния живот на страната и в неговата реакция за културно и национално самосъхранение, която пък е резултат на контактите на българската интелигенция с изкуството на Западна Европа.

Друг е обликът на втория цикъл на „Македонски песни“ — определящи за него са носталгичната атмосфера, романтичните наवेи. Срещат се на места и отгласи от символистична образност. „Край огнището“ съдържа единадесет стихотворения. Стоян Стаев, разглеждайки бегло този цикъл, отбелязва: „... и тук М. Петканова е в плен на онова свещено съприкосновение със света на детството и родния дом“³. Но атмосферата, създадена от целия цикъл, носи и идеята, че нещата, които са отминали, никога няма да се върнат отново, а лирическата героиня, стъписана от настоящето, обръща поглед към детството, за да подчерпи сили за живот от спомена. Стихотворението „Детство“ например пресъздава картина на патриархално семейство, но гледната точка е на човек, който съзнава необратимостта на нещата, невъзможността да се вмести отново той самият в рамките на нарисуваната от него картина. Защото картината остава само един спомен. Може би затова в петте куплета на стихотворението толкова често се повтаря думата „пак“, а времето, използвано от авторката, е сегашно историческо. Ефектът се получава от позицията на лирическия герой — едновременно „в страни“ от събитията и „вътре“ в тях:

Аз искам да се върнат пак при нас годините
на мойто родно детство, под мойта родна стряха.

Споменът в литературата често се използва като начин да се покаже бягство от действителността. В такъв смисъл можем да приемем обобщението на Ст. Стаев: „Още тук, твърде завоалирано прозира асоциативната връзка със съдбата на жената в едно общество, което потиска и смазва нейното достойнство.“⁴

В този цикъл, както и в „Гурбетчийски песни“ е силна вътрешната връзка между отделни творби. Такъв е случаят със стихотворения като „Детство“, „Родният дом“, „Бъдни вечер“. Интересен мотив — за срещата след години с любимия човек, за спомените като своеобразна връзка между хората — свързва

² Ив. Сарандев. Фолклорът и поезията на... — В: Българската литература и народното творчество. С., 1974.

³ и ⁴ Ст. Стаев. Литературни външения. Пловдив, 1982.

стихотворният дигтих „Някога“ със стихотворението „Там“. В стихотворенията „Чуждият град“ и „През Вахау“ проличава нещо много характерно за поетическия почерк на Петканова. На пръв поглед те са изградени като пейзажни творби, но, както отбелязва Г. Цанев, поетесата борава с пейзажа, за да изрази своите настроения, размисли. Това е присъща характеристика на всяка лирическа творба наистина, но при Петканова този момент на субективност е засилен, а на места се изявява директно, пряко. Пейзажът се мени заедно с лирическата ситуация само в рамките на едно стихотворение — „През Вахау“:

Не бе ли наяве? не бе ли измама?...
Не казахме нищо, но знаехме двама,
че утре отново преминем ли тамо,
край мъртвата кула, край стария замък,
не ще ни приветства старинния камък,
не ще си почиваш на моето рамо.

В „Край огнището“ само една творба е изградена със средствата на фолклора. Тя е озаглавена симптоматично „Песен“, в нея лирическата героиня оплаква рано омъжилата се сестра. Творбата обаче се чуждее от облика на цикъла, факт, показващ, че художествените достойнства на „Гурбетчийски песни“ се дължат преди всичко на здравата спойка между отделните творби, а не на отделни стихотворения.

Ако трябва да дадем оценка на цялата стихосбирка „Македонски песни“ с нейните ясно разграничени два цикъла, можем да кажем, че първият има по-голяма художествена стойност от втория. „Гурбетчийски песни“ определят физиономията на дебютната книга на Петканова. Но бъдещото развитие на Петканова по отношение на тематика, настроения, образност има корени и в двата цикъла. Фолклорната поетика, с която борава поетесата в първия цикъл и романтично-символистичната образност на втория, ще отстъпят място в „Изгубен камък“ на друг тип поетика, на нов лирически поглед към света и човека.

Критиците оценяват „Изгубен камък“ (1933) като намерената оригиналност на поетесата. Особеностите на поетиката на стихосбирката се открояват релефно при съпоставка с „Македонски песни“, където на преден план бяха драматичните конфликти и външният контур на действието, докато в „Изгубен камък“ преобладават рефлексивността, дисекцията на действителността, а заедно с тях, както отбелязва Г. Цанев⁶ — повествователните елементи, разсъжденията. Чрез този тип поетика М. Петканова преминава в някои творби към по-широк социален адрес и реалистичен патос, за да постигне в „Кавали свирят“, „Сънят на момичето“, „Нови дни“ чист реалистичен рисунък. Поетиката на „Изгубен камък“ е обяснима и в съпоставка с литературния контекст, в който се появява. През 1928 г. излизат „Стихотворения“, а през 1930 г. — „Париж“ на Ат. Далчев. Две стихосбирки, в които деструкцията на действителността, предметността извеждат до неочаквани обобщения и прозрения за човека. В „Изгубен камък“ на М. Петканова стихотворението „Самота“ например се родее с Далчевото „Повест“. В 1932 г. се появява „Звезда на моряка“ на Ел. Багряна, където основен герой става самоосъзнаващата се жена, а налагаща се тема — отчуждението. В цикъла „Ветровете“ от „Изгубен камък“ водещо начало е пътят на личността към себе си, самоизследването на лирическата героиня. Направените паралели обаче не трябва да се схващат като намек за взаимствувания, а като илюстрация за произведения, които по сходен начин улавят тенденцията на епохата. Тук е интересен въпросът за индивидуалността на твореца и аурата на даден творчески период в изкуството с определени стилистични концепции, теми, идеи. Колкото

⁶ Г. Цанев. — Изкуство и критика, 1940, кн. 2.

до М. Петканова, ще се задоволим да отбележим, че тя преосмисля тези елементи според личностната си и творческа нагласа.

Сборникът „Изгубен камък“ е изграден структурно от два цикъла — „Ветрове“ и „Моят път“, в него са включени поемата „Земя“ и две балади — „Царица Теодора“ и „Балада“.

Индивидуалистичното начало определя облика на цикъла „Ветрове“. Докато в „Моят път“ чрез съдбата на лирическата героиня поетесата постига силно социално звучене и висока степен на обобщеност, тук преобладава психологическата задълбоченост. Интересна е честотата, с която се появява образът на вятъра, дал наименование на цикъла. Среща се с него в стихотворението „Днес“. Тук, от една страна, лирическата героиня се успоредява с този образ, а, от друга, той става изразител на обвинението, носено от цялата творба, срещу изоставилия любимата си мъж:

А когато някога бездомна
се залутам сам-сама в света,
вятърът-несретник — буден спомен
сам ще блъска твоята врата.

И в „Измама“ образът на вятъра има сходно внушение — да разкрие излъганото очакване на лирическата героиня от един любим, по-непостоянен и от вятъра.

Поанта на цикъла „Ветрове“ е стихотворението „Самота“. По атмосфера то е близко до „Повест“ на Ат. Далчев. Отстраненостената гледна точка на героинята е първият опорен пункт при развигието на мотива за екзистенциалната самота:

Градът е стар, изглежда запустял,
дохожда само поща в неделя.
Години гледам през прозорец бял
как жителите гинат от безделие.

Лирическият субект гледа „отстрани“ не само на външния за него свят, но и на себе си. Показателна е употребата на нечленувани, неопределени форми — „prozorec бял“, „дългочакан кораб“, както и преминаването от сегашно време към минало неопределено, когато лирическият говорител започва разказа за себе си:

Изпратила съм само мъртъвци
и в тази стая със стените сини
сънувала съм сватбени венци,
минавали са покрай мен годините.

В последния си куплет творбата отново се връща в сегашно време, което започва тук, сега, завинаги и затваря стихотворението без изход. Изход от самотата не може да бъде посочен.

Очевидно е, че във втората стихосбирка на Петканова се сменя обликът на лирическия герой. Лирически герой става градският човек с произтичащата от това сложност на изживяванията. Появяват се темите за отчуждението, за социалното неравенство. На първата се подчинява цикълът „Ветрове“, а на втората — „Моят път“, като не бива да изключваме особено при втория цикъл и преплитането на двете теми. Такова преплитане се е получило в стихотворението „Градът“, изградено като философска импресия. Но поетесата прави опит за конкретизация на образа на града в стихотворението „Улица“. В него темата ни изправя пред преживяванията на уличното момиче:

Една след друга сенки ще се мернат —
един ще ме гнети с очи, поел след мене,
друг някой ще ме срещне със насмешка,
момичетата ще ме отминават със презрение.

Формата на монолога, с който борави творбата, успява да постигне търсения ефект на съпреживяване трагедията на уличната жена. „Улица“ е поглед върху социалното битие на жената, който в стихотворението „Моят път“ е вече пределно обобщен и задълбочен. Творбата започва с двустигието:

Така, превити от скръбта и бедността,
започват днеска хиляди жени в света.

Следва разказът за живота на лирическата героиня, неговото съдържание ще потвърди началните обобщаващи двустигии. Характерен е постоянният преход от единичността на изобразяваното явление към неговата всеобщност в един свят, където:

... хората презират днес жените,
що в свой път не търсят чужда помощ,
които са от мъка и лъжа преситени.

Не е останало защитено от прицела на творбата и класовото неравенство. Финалът на стихотворението му придава формата на рондо, затваря пътищата за изход и носи всебсе си усещането за непреодолимост на тежестта на социалното битие, за безнадеждност:

Така със примирение и в страшна самота,
напушат хиляди жени света.

Подобни настроения са определящи и за други стихотворения от цикъла — „Съдба“, „Бури“, „Сърце“.

„На път“, макар че външно погледнато е повик, надежда за изход, успява да моделира у нас същите мисли и отношение към изобразеното, както и цитираните горе стихотворения. Желанието за бягство и отказът от земен живот, такъв, какъвто е зададен в битието на лирическата героиня, създават лирическото напрежение на творбата:

... да стигнем там негде, от лето
да не виждаме никакъв бряг.

Завършващото цикъла стихотворение „Към майка си“ демонстрира умъдрено (но не променено) отношение към живота, вече лишено от тръпките на предишното негодувание и песимизъм:

Омразата във нас е миг любовен само,
а капката добро в сърцето — океан.

Утвърждава стихотворението, за да ни убеди отново в хуманизма и изстраданата вяра в човека на Магда Петканова.

В сборника „Изгубен камък“ поетесата прави опит в лиро-епическия жанр. Това е поемата „Земя“. Избраната тема е с общочовешки характер — страданието на майката за загиналия син, една пиета. Силната въздейственост и обобщителност на образа на страдащата майка Петканова постига чрез паралелното предаване на две майчински драми — на майката на убития и на майката на убиеца. Обобщаващ план в поемата създава и рамкиращият творбата образ на земята. Земята е раждащото начало, но тя е бременна и със смърт е смисълът на стиховете:

...земята за всичко прощава,
потъпкана всеки миг дава
и взема живот.

(„Земя“)

В сборника присъствуват две балади. В първата от тях „Царица Теодора“ се изобразява съдбата на жена, която събира у себе си и драмата на изоставена съпруга, и тази на отделената и скърбяща за децата си майка. Уловени са най-драматичните мигове от женското битие и душевен живот. Баладичната струя в поемата се стреми към постигане по-голяма обобщеност на образа, набляга на неговата устойчивост във времето. Трагично отселят образа на Теодора преценките на простите жени от народа:

А по-добре да беше твоят мъж овчар,
та покрай тебе нивга да не минат
на самотата черните води.

Пределно драматичният конфликт на поемата, боравенето с различни гледни точки (на царица Теодора, на жените от народа, на автора) и тяхното сполучливо противопоставяне при постигане единната художествена идея на творбата говорят за естествено подготвения преход у Магда Петканова за драматургично творчество.

„Балада“ отново поставя в центъра на художественото пресъздаване образа на майката. Майката става символ на любов, на саможертва, на най-висше проявление на човешкото.

Всички, които познават живота на Петканова, ще открият силен автобиографичен тласък при написването на поемата. Но за това, как се е справила със задачата си на художник, говорят думите на Г. Константинов: „Личната си драма, страданията си не прикрива (М. Петканова — бел. моя), но и не ги показва като геройство, а ги включва в една тиха, но достатъчно сложна и тежка борба, в която надделява без патос и декламация култивираното благородство.“⁶

Стихосбирката „Изгубен камък“ показва, че един творец търси свой път в поезията. Поетиката на този сборник стана подстъп към реализма и гражданския патос на „Кавали свирят“.

Сборникът „Кавали свирят“ бележи поетическата зрелост на М. Петканова. Тя остава последна нейна книга за периода преди Девети септември. В края на 30-те и началото на 40-те години поетесата непоколебимо застава на страната на демократичните сили и цензурата спира нейни произведения. Пряко отражение на социалните борби на епохата няма да намерим в „Кавали свирят“, но, както „Изгубен камък“, те „носят един ясно очертан подтекст — изобличението на буржоазното общество чрез образите на неговите социално и духовно обезличени жертви“⁷.

В поетическия контекст от края на 30-те години със стихосбирките на Ел. Багряна „Човешко сърце“ (1936), на Л. Стоянов „Земен живот“ (1939), на Н. Й. Вапцаров „Моторни песни“ (1940) се набелязаха тенденции на движение към реалистична поетика, като всеки поет съобразно индивидуалността си изразяваше тази насока. Ориентацията на авторката на „Кавали свирят“ към реалистичната поетика е очевидна. В този смисъл говори и Г. Цанев в рецензията си за стихосбирката на Петканова от 1939 г.: „Онова, което в „Изгубен камък“ е много пъти в мисълта, в разсъждението — тук е в чувството. По-раншната трагична потиснатост, която се подчертаваше и сякаш илюстрираше с повествователни материали, тук се превръща много по-често в избистрено поетично чувство, в чисто

⁶ Г. Константинов. Моето поколение в литературата. С., 1970.

⁷ Ст. Стаев. Литературни възгледи. Пловдив, 1982.

емоционално отношение към света, към живота, към хората. В „Кавали свирят“ има сравнително повече светлина.⁸

Стихосбирката е изградена от три цикъла — „Кавали свирят“, „Море“, „Сенки“. Три са и тематичните групи в сборника. Първата обхваща стихотворения, които пресъздават драмата на откъснатата от корена си лирическа героиня, копнежа ѝ по родното, изконното, първичното. В тази група са и стиховете, в които експресиията е породена от ненавистта към града — носител на отчуждение и затвор за душата-скитница.

Втората тематична група изграждат стихотворения с „философска“ проблематика, а последната — стихотворения с пейзажни мотиви.

В първата тематична линия естествено се включват стихотворенията „Кавали свирят“, „Нощи в село“, „Априлски дъжд в полето“, „Гласът на дома“, „В градината“, „На кръстопът“. Последното изразява раздвоеността на лирическата героиня — изтръгната от своя корен, тя е еднакво чужда и на града, и на родните места:

Като семе, случайно посято,
между чужди — на чужда бразда,
тъй изглеждам аз днеска, когато
трябва тук да живея в града.

Стихотворението „Гласът на дома“ също е изградено чрез противопоставяне на живота на естествения човек на този в града, за да завърши с красноречива поанта, сякаш продължение на размислите, вложени в „На кръстопът“:

А в града нас нищо тук не ни насища.
И сразени смъртно в своите сърца,
сменяме съседи, сменяме огнища —
нямат родни къщи нашите деца!

(„Гласът на дома“)

Най-ярко се вписва в първата тематична група „завръщане към корена“ стихотворението, дало име на сборника — „Кавали свирят“. То има структурата на диптих, чрез която съпоставя две настроения. В „Кавали свирят I“ душата, затворена в града, си спомня за миналото, лирическата героиня се преобразява от родната мелодия, дочута по радиото: „кръвта ми родствен зов дочува“, „и жилите ми са реки пенливи, които искат да текат“. В „Кавали свирят II“ е изразен гражданският протест на поетесата срещу войната с образност, близка до тази на септемврийските поети:

Няма ги, няма ги вече стадата,
няма и медни кавали.
Днес се бунтува Злокобният вятър,
вей, разрушава и пали.
Медени песни се вече не пеят,
огън дими в равнините,
тътне земята и се люлее
с кости и кърви покрита.

Това е най-мощният образ, който е създала Магда Петканова. Изненадващ е оптимистичният финал, защото поетесата по нагласа е скептик. Но противоречието няма — става дума за обществения оптимизъм на прогресивна творческа личност:

Тежките дни са тежко олово,
падат, но болката свети.

⁸ Г. Цанев. — Изкуство и критика, 1940, кн. 2.

И ще засвирят кавали отново
в песни на нови поети.

Към втората тематична група на стихотворения с философски мотиви принадлежат „Мрежи“, „Каменар“, „В планината“, „Рибари“, „Душа“, „Майчинство“, „Вечер“ и др.

В „Каменар“ се среща с отглас от мита за Сизиф и не радостта от труда (както смята Ст. Стаев) присъствува в него, а скритият протест срещу нерадостния, обезличаващ човека труд. В „Рибари“ първата част на стихотворението — картината на рибарския труд — е необходима, за да се разгърне същинската тема — за търсачеството на човешката душа. Връзка между двете части става едно разширено сравнение:

Че както ти рибар си във реката шумна,
така и аз съм и рибар, и морен друмник
в реката на живота, в бързата река.

Апотеозът на първичното е намерил израз в стихотворението „Душа“. Поетесата търси какво ще остане от човека, ако от него се свалят всички обвивки на цивилизацията (душата, „галена от век на век“). И тук лирическата героиня, както „Потомка“ на Багряна, дочува „шум в кръта си от преди“, „зов от кръта на своите деди“. Душата ѝ „тича към брега свободна“ и „братски се целува с голата земя“.

Докато „Душа“ е вик на опиянение от живота, то „Старост“ е примирение с неговия залез. Философски стихотворения са „Вечер“ и „Майчинство“. Във „Вечер“ поетесата разработва познатата и от други творби тема за скиталчествата на душата, а в „Майчинство“ — тази за приемствеността и великата непресъхваемост на живота.

Третата тематична група, на пейзажните стихотворения, обхваща преди всичко стихотворенията от цикъла „Море“. Някои от тях са: „Край синьо море“, „Сплит“, „Река Цетина“, „Ропотамо“, „Край реката“. Последните две са типично пейзажни стихотворения и имат друга претенция, освен да предадат моментни настроения и картини. Много интересно е стихотворението „Край синьо море“. Поетесата борави с всички символи, възприети за изразяване същността на морето, за да разгадае неговата тайна. А „Сплит II“ е творбата с най-силно социално звучене в цикъла. Стихът на Петканова тук рисува картини на социална мизерия и класово неравенство. Основното чувство е чувство на възмущение. Щедра е природата на Сплит и на нейния контраст с бедността на хората от крайните квартали залага своето внушение стихотворението:

... живеят най-бедните хора
без въздух, без слънце, без светли простори...

Макар че „Кавали свирят“ е най-зрялата стихосбирка на Петканова, има някои творби, които са под възможностите на авторката. Г. Цанев е доловил тези моменти, когато пише: „Когато се определя художествената цена на нейната поезия и когато се търси истинското ѝ място, струва ми се, че би трябвало да се отстранят всички ония стихотворения, в които говори някакъв дълг или някаква идея, израз на добра воля. Тук мисля за работи като „Дете в стая“ — твърде много дидактично — или „Към моите деца“ — също така наставническо.“⁹

Критикът посочва това, за да открий сред всички гласове в сборника най-характерния за поетесата: „Това е гласът на жената, която се съмнява, която не намира здрава опора в живота, която се чувства потисната от него, уплашена от неговото скъперничество при отреждане щастие на хората...“¹⁰

⁹ и ¹⁰ Г. Цанев. — Изкуство и критика, 1940, кн. 2.

Това обаче е жената, жертва на едно общество, което ѝ отнема всякаква инициатива. Друг тип е лирическата героиня на М. Петканова в стихотворния цикъл „Нови дни“ (1945) или пък в драмата „Една от нас“, произведения, създавани в условията на социализма у нас. В тях образът на жената е разкрепостен, свободен, образ на жена, която активно се бори за своето щастие и за щастieto на обществото.

„Сънят на момичето“ се създава от Петканова в периода 1939—1945 г., но остава неиздадена. Представа за тази стихосбирка получаваме от сб. „Стихотворения“ от 1958 г. Стихосбирката е плод на ново поетическо виждане. Поетесата търси себе си чрез отношението към родината. Силно е присъствието на стихотворенията с патриотични мотиви „Нашата земя“, „Българската книга“, „Пробуждане“, „Завръщане“.

„Нашата земя“ е един от шедьоврите в гражданската поезия на Петканова. Ст. Стаев пише за него: „Това е нейното „да“, с което утвърждава живота и бъдещето, с което посреща новите дни на родната земя.“¹¹ Много ярко стихотворение е „Българската книга“. Творбата говори, че българската книга е спасител на националния дух през вековете на робство и изпитание, идея, която драматургът Петканова вложи в образа на Черноризец Йоан от драмата „Самуил“. Финалът на стихотворението обаче променя за момент посоката на мислите:

Сега стои свободно тя из светлите витрини
и безразлично я поглежда всеки, който мине.

Поетесата иска да внуши, че трудността на едно дело го прави по-свято и желано, но в този завършек се прокрадва и някакъв вазовски упрек към своето време.

А в „Априлска утрин II“ Петканова рисува тревожния пулс на своето време, времето след войната:

Но де я вече тишината,
но де го мирния живот,
не е ли щедра пак земята,
готова да отрони плод?

Творбата предава копнежа на човека, преживял ужасите на войната, да си откъдне от пожарите, смъртта, от ужаса, който „бди като острие на бравда“ в детските очи.

Създаващата се в „Сънят на момичето“ ярка гражданска позиция намира най-пълна реализация в цикъла „Нови дни“ (1944—1945). Творбите от този цикъл не са плод на пацифистични настроения, а на преживяно интернационално и патриотично чувство.

Тук поетесата влиза в диалог с героинята на времето — Татяна — от едноименното стихотворение. Аналогията с Пушкиновата Татяна е художествено обусловена, нейната функция е да отсени новосъздаващия се тип руска жена:

Когато искаш можеш да обичаш,
и от омраза можеш да умреш...

Възхищението от момичето с карабина в ръка е изразено пестеливо — само с една вмъкваща се като в диалог авторска реплика: „Татяна, ти ли си това?“, която набляга върху промяната в душевността и поведението на героинята.

Изключително човешки са стихотворенията „Писмо до Десанка Максимович“, бичуващо братоубийствената война, и стихотворението „Майка“. По вазовски реквиемно звучи „Войната свърши“, в което поетесата се обръща към майките,

¹¹ Ст. Стаев. Литературни възгледи. Пловдив, 1982.

към живите, изнесли войната, и към мъртвите, останали по бойните полета:
„Спокойно спете вече, лека нощ“. Настроението във финала се мени, лирическата героиня жадува нов живот, нови дни:

Войната свърши! Удряйте камбани
и възвестете в близък ден мирът!

А „Среща с осма дивизия“ сякаш е олицетворение на пътуването на победилите войни към мира. И макар да са още в Югославия, картината на посрещашите ги жени, на чакащите сърби жита създава усещането, че войната не е била необходима, че тя е едно недоразумение, след като хората и земите толкова си приличат:

И вие виждате — и тук житата чакат,
и тук ви срещат майки и жени.
И мислите, че вие сте във Тракия,
че вече сте из наште равнини.

След прочита на „Сънят на момичето“ и цикъла „Нови дни“ определено можем да кажем, че срещата на Магда Петканова с гражданската поезия се състоя. През цялото си творческо развитие поетесата върви по свой собствен път към нея. Този път минава през отделни думи и намеци в „Македонски песни“, през цикъла „Моят път“ от „Изгубен камък“, през най-вдъхновените стихотворения от „Кавали свирят“.

Когато пристъпвах към архива на поетесата, се запитах какво от представи-те ми за Петканова ще потвърди той и какво ново от творческия ѝ натюрел ще се открие в него. И наистина, стихотворения като „Круша“, „Орел“ без затруднение се вписват в тематичния обсег на познатото ни творчество на поетесата. Друго стихотворение — „Пътят за отвъд“, — едно от последните стихотворения на Петканова, събира в себе си носталгични мотиви по отминалото детство и младост, мотиви, каквито присъствуват още в „Край огнището“ на сб. „Македонски песни“. Творбата се отличава с голяма изповедност. Лирическата героиня е в заника на живота си, чувствава се болката от предстоящата раздяла със света, но присъствува и благородното примирение пред естествения край на човешкия живот:

Никога няма да бъда аз вече
светло момиче, ни чисто невинно дете.
Че като съм, като спомен далечен
мина живота ми с грижи и вини напластен.

Към поезията с висок граждански патос се отнася стихотворението „Тиранинът“ (забранено от цензурата през 1943 г.). С няколко шрихи поетесата успява да хване и вярно да предаде най-типичното от образа:

Дали тиранинът владее над народи,
или единствена душа владей —
еднакво той в гори бездънни броди
еднакво люлки кървави люлей.

Може би, ако беше излязло на бял свят, стихотворението щеше да си спечели голям граждански резонанс с недвусмисленото показване същността на фашизма и с оптимистичния си светъл финал:

Тъй идва ден,
тиранинът да бъде победен,
сам от злината си сразен...
Тогава там,

дали е цял народ,
или една единствена душа
прегръщат истинната свята
и срещат свободата.

(„Тираниът“)

Изненада за изследователя представляват намеренията в архива на поетесата стихотворения за деца. Като цяло те представляват една чудесна сбирка за деца. Някои от тях са предназначени за най-малките, имат структурата на зальгалка или на игралка:

Мартенички ми вържете
на ръчичките и двете.
Ей така
ей така
ето дясната ръка.

След което поетесата по умел начин обяснява символиката на мартениците, предназначението им:

Искам здрава да премина,
тази цялата година.
Ей така,
ей така,
ето лявата ръка.

Други стихотворения („В планината“) са ориентирани към света на юношата и възпигават у него любов към родната природа, внушават вяроност пред заветите на най-добрите синове на България:

Обичам те моя прекрасна родино,
родино на Левски и Димитров!
Една ли зла буря над тебе премина,
но пази те нашта синовна любов.

Адресирани за децата от началната училищна възраст са голяма част от стихотворенията. При тях доминираща е ролята на сюжета, което се налага от спецификата на детското възприемане в тази възраст. Темите са от света на животните („Две козлета“, „Другари“, „Пеперуда луда“), от света на детето и неговите проблеми („Сред полето“, „Страхливец“). В стиховете на Петканова няма суха дидактичност, а непринудено — чрез лесно запомняща се рима, свеж образ — става възприемането на тези малки произведения. Такъв ярко нарисуван образ (от гледна точка на детето) представя стихотворението „Страхливец“:

Той от всичко се страхува,
той от всичко се бои.
Сам не иска да лудува,
сам не иска да стои.
Страх го е от черно псе
и от агне що пасе.

А в „Пеперуда луда“ чрез сполучливо намерени образи е противопоставена младостта на старостта. Носител на виталното начало е малката пеперуда, на старостта и досадния опит — „бръмбарката стара“. Стихотворението утвърждава радостта, опиянението от живота, изразени в думите на пеперудата към корящата я бръмбарка:

... Кацвам, радвам се, отлитам —
аз съм пеперуда!

С голямо умение поетесата навлиза в света на детето, разработва теми, случки, които са близко до него. Повечето от стихотворенията са с възпитателна насоченост — възпитават в любов към родината, труда („Всяко българско дете“), към смелостта, но без да налагат шампи в мисленето на детето, без да го ограничават. И най-важното — М. Петканова обича детето такова, каквото е, възхищава се от магията на детството и младостта. Така поетесата скъсява дистанцията между автор и дете-читател, слушател. Единственото, за което може да се съжалева, е, че до този момент произведенията за деца на Магда Петканова не са стигнали до предназначението си!